

Rajczy István

A formális és informális politika Nyugaton és Magyarországon

A modern demokrácia politikai színterének leírásához nélkülözhetetlen a formális és informális politika közti különbségtétel és a kettő kapcsolatának feltárása. A formális politika képviselői a választások által hatalmat gyakorló politikai szereplők, illetve az ő általuk felhatalmazott hivatalos személyek. Az alábbiakban az informális oldal azon szereplőiről lesz szó, akik a civil társadalmon keresztül működnek, mivel ők azok, akiknek a demokrácia rendszerébe való beillesztése a legnagyobb gondot okozza a magyar társadalomnak és politikának. A civil társadalom politikai szerepének megvitatása és konszolidálása többek között azért nehéz Magyarországon, mert a rendszerváltás után egy erős, politikailag aktív és a társadalmat széles körben mobilizáló civil társadalom nem tudott gyökeret verni az országban és egy markáns civil társadalomkép vagy egy a civil társadalom értelmezésére szolgáló elbeszélési mód sem alakult ki.

Csakhogy a formális ellenzék hanyatlása és a civil társadalom politikai szerepének ebből következő felértékelődése, illetve a politika civil résztvevőire nagyban hagyatkozó nemzetközi intézményrendszer nyomása nélkülözhetlenné tette, hogy a demokrácia rendszerének e alappillére megtalálja és megszilárdítsa helyét a magyar társadalomban és politikában. Ehhez viszont árnyaltabb megközelítés szükségeltetik a civil társadalom politikai szerepét növelni kívánók részéről, ami nem merül ki a nyugati példa egyszerű átültetésében, hanem realitásabb, kritikusabb és Magyarország sajátosságait figyelembe vevő megközelítést alkalmaz, ezáltal válaszokat szolgáltatva a civil politikai aktivitással szembeni esetlegesen jogos fenntartásokra.

A nyugati minta

Mindenekelőtt érdemes tisztázni a civil társadalom fogalmát, hiszen gyakori használata ellenére, nem feltétlenül egyértelmű, hogy mire gondolunk, amikor a civil társadalomról beszélünk. E fogalom alatt általában a társadalom azon részét értjük, ami a család, az állam és a piac mellett működik, kollektív szerveződési módokon keresztül. A tágabb definíciók viszont a gazdaság kisebb-nagyobb szeletét is a civil társadalom fogalma alá veszik. William Outhwaite például fontosnak tartja a civil

társadalom részének tekinteni az alacsony szintű gazdasági folyamatokat, amik hozzá tudnak járulni a társadalmi kapcsolatok építéséhez. Ez egy olyan funkciójuk, ami kifejezetten nagy jelentőséggel bírhat, mint például a korai posztkommunista társadalmak esetében. A Nyugaton leginkább dominánsnak mondható felfogás szerint, a civil társadalom olyan önkéntes szerveződések tere, amiken keresztül az emberek kifejezik saját értékrendjüket, az őket motiváló és érdeklő témákkal foglalkoznak, illetve igyekeznek jobbra tenni saját vagy akár mások életét is. A céljaik eléréséhez pedig szükség esetén együttműködnek vagy akár szembe is szállnak a formális politika szereplőivel

A nyugati minta kialakulása

Ennek a felfogásnak az elterjedése a nyugati társadalmakban jelentős részben a politikából való széles körű kiábrándultságnak volt köszönhető, aminek egyik fő oka a pártok és a szavazók egymástól való eltávolodása volt. A XIX. század végén és a XX. század elején domináns tömegpártok egy egész társadalmi csoportot (elsősorban a munkásosztály tömegeit) igyekeztek összefogni és képviselni, amin belül jelentős közösség-szervező és közösségellátó szereppel bírtak, például jóléti és oktatási szolgáltatásokat nyújtásával. Ezáltal szoros kapcsolatot is tudtak kialakítani szavazóikkal. Viszont a jóléti állam megszilárdulása, az állami oktatás kiterjesztése, az ezekhez köthető megnövekedett társadalmi mobilitás, a választójog kiszélesítése, illetve a pártoktól független (persze nem mindig elfogulatlan) média kialakulása, a tradicionális társadalmi csoportok és a kollektív identitások fokozatos leépüléséhez vezetett. Ahogy Richard S. Katz és Peter Mair fogalmaz, a tömegpártok sok szempontból a saját sikerük áldozatai lettek, hiszen bizonyos jogok kiharcolásával pont a pártok társadalmi bázisát összetartó erőket szüntették meg.

Az e folyamatok által atomizálttá vált társadalmakban a pártok egyre inkább minden szavazó megszólítására törekedtek, hiszen a XX. század második felében egyetlen társadalmi csoport egyre kevésbé tudta már számukra garantálni a választási sikert. Ennek eredményeképpen viszont programjaik egyre tágabbak lettek és mindenkit igyekeztek megnyerni, ezért sok választópolgár úgy kezdte érezni, hogy egyik párt sem szolgál valós alternatívákkal és kezdték elveszteni a politikai rendszerbe vetett hitüket is.

A pártok és a szavazók eltávolodásának legalább két másik fontos eleme is volt, mégpedig a pártpolitika professzionalizálódása és a pártok beépülése az államba. A

főállású politikusok számára a parlamentből való kiesés vagy a pártjuk esetleges megszűnése óriási kockázatokkal jár, így igyekeznek mindent megtenni, hogy a politikai színtér minél jelentősebb szereplői maradjanak. Parlamenti mandátum hiányában például aktivista-jellegű tevékenységekkel tudnak relevánsak maradni. Katz és Mair tézise szerint, az aktív párttagok számának csökkenése által kieső anyagi támogatások és a növekvő működési- és kampányköltségek miatt, a pártok egyre inkább az államra hagyatkoznak anyagi forrásaik megszerzésében. Tehát mind a politikusok, mind a pártok számára vonzóvá vált az összejátszás, vagyis az állami források egymás közti felosztása, a választási verseny csökkentése, például hasonló programok kiadásával, illetve az új pártok felemelkedésének megnehezítése, ezáltal biztosítva a pártok működési hátterét és politikusaik megélhetését. Ezek a folyamatok, még ha nem is minden nyugati demokrácia minden pártjára igazak, sok esetben hozzájárultak a nyugati pártok és politikusok hitelvesztéséhez és az emberek politikai kiábrándultságához.

Az együttműködés logikája

Ez a hitelvesztés és kiábrándultság jelentősen hozzájárult a Nyugaton elterjedt, a társadalmi önszerveződésre és a civilek aktív politikai szerepére épülő civil társadalomkép kialakulásához. Továbbá, a minden modern demokráciában jelenlévő demokratikus deficit csökkentése is része a civil társadalom efféle szerepe mögötti megfontolásoknak, amiknek célja az állampolgárok önrendelkezésének növelése, illetve egy „átláthatóbb és elszámoltathatóbb” rendszer kialakítása, ami nagyobb mértékben igazodik az egyes állampolgárok igényeihez. Annak ellenére, hogy a civil társadalom e megközelítése könnyen veszélyt jelenthet a formális politika szereplőinek hatalmára és érdekeire, ahogy Csizmadia Ervin, a Méltányosság Politikaelemző Központ igazgatója írja, Nyugat-Európában „a formális, mind az informális ágensek szerepet játszanak, kiegészítik egymást, szimbiózisban élnek egymással”, sőt gyakran együtt is működnek közös célok érdekében.

Ennek a magyarázata egyrészt az lehet, hogy az emberek bizalmát egyre kevésbé élvező formális politikai résztvevők rájöttek, hogy a civilek bevonásával a politikába, megerősíthetik legitimitásukat és bizonyos engedmények mellett megtarthatják pozíciójukat, mialatt továbbra is jelentős befolyással bírhatnak. Több szakértő, például Sending és Neumann vagy Howlett munkái a formális politika részéről egyenesen egy új kormányzási módszert, avagy gondolkodásmódot vélnek

felfedezni a két fél együttműködése mögött. Ennek lényege, hogy civil szervezetek bevonásával az állam sok esetben könnyebben érheti el céljait e szervezetek képességeinek és főként humán erőforrásainak kihasználásával. A civil szervezetek egyik előnye, hogy gyakran jelentős szaktudással és szakértői háttérrel rendelkeznek, ami az állam esetében nem igaz minden problémakör kapcsán. Továbbá, pont az a közösség-szervezői és véleményformálói képesség a működésük egyik alapja, így egyik fő tevékenységük is, amit a tömegpártok megszűnésével a formális politika jelentős részben elveszített.

Formális kontra civil politika Magyarországon

A nyugati példához hasonló együttműködés nem jellemző Magyarországon, mivel súlyos ellentétek feszülnek a kormánypárti koalíció által uralt formális politikai tér és a politikát befolyásolni kívánó informális civil szereplők között. Ez többek között annak köszönhető, hogy valamirevaló formális ellenzék hiányában, a kormány fő kihívói a civil társadalomból kerülnek ki, akik elsősorban ideológiai és gondolati síkon tudnak kihívókká válni. Azonban a politika civil résztvevőinek csak a társadalom kis szegmensét sikerült határozottan maguk mellé állítani. Ennek egyik fő oka az, hogy nem szolgálnak a társadalom széles köre számára is meggyőző civil társadalomképet és elméleti modellt a saját működésükről a magyar demokrácia rendszerében, ezáltal alulmaradni látszanak a gondolatok és ideológiák versenyében.

A rendszerváltás idején és az azt követő egy-két évtizedben a nyugati liberális demokrácia mintájának követése, beleértve a civil társadalom demokrácián belüli helyét, szinte magától értetődőnek tűnhetett. Azok számára pedig, akik elfogadták Francis Fukuyama 1989-ben megfogalmazott jóslatát, miszerint a nyugati modell lehet az emberiség végső és univerzális szociopolitikai berendezkedési formája, nem is lett volna értelme más alternatívákat latba vetni. Akkor könnyen úgy is tűnhetett, hogy elég egyszer jól beindítani a nyugati liberális demokrácia motorját Magyarországon és onnantól stabilan és megbízhatóan fog működni. A legtöbb civil politikai szereplő mára sem haladta meg ezt a megközelítést, ami már korántsem elég arra, hogy megszilárdítsák szerepüket a magyar társadalomban, hiszen a nyugati modell már közel sem tűnik olyan stabilnak, mint egykor.

Szemléletváltás

A nemzetek szintjén, a populizmus terjedése, illetve a radikális alternatívákat kínáló pártok és mozgalmak megerősödése mutatja talán a nyugati demokráciák gondjainak leglátványosabb tünetét. Ezenfelül a nemzetközi színtér fejleményei is kétségbe vonják a Nyugat által dominált status quót. A második világháború után az Egyesült Államok vezetésével felállított világrendnek és intézményrendszernek nem sikerült megfelelő módon kezelni az egyre gyorsuló globalizációt és elhozni az általa ígért jólétet a világ szerencsétlenebb helyzetben lévő régióinak, ami aláásta a nyugati liberális modellbe vetett hitet, illetve sok kormányt és társadalmat új, gyakran Nyugat- vagy globalizmus ellenes utak keresésére sarkallt. A 2008-ban kirobbant gazdasági világválság vagy az egyre inkább több pólusúvá váló világ szintén növelte a nyugati modellel szembeni szkepticizmust.

Ahhoz, hogy a civil társadalom politikai szerepe elfogadottá váljon Magyarországon, az ezt elérni kívánóknak árnyaltabb és kritikusabb hozzáállást kell mutatniuk a nyugati demokráciák aktuális helyzetéhez és a Nyugat által létrehozott világrend és intézményrendszer jelen állásához. Továbbá, válaszokat is kell szolgáltatniuk a felmerülő kérdésekre és problémákra, figyelembe véve Magyarország sajátosságait. Legfőképpen, a civil társadalom nyugati modelljének előnyeivel és hátrányaival szemben szükségeltetik a megfelelő kritikus magatartást tanúsítaniuk, hogy az esetlegesen jogosan felmerülő kritikákra elfogadható válaszokkal és megoldásokkal rendelkezzenek.

A kritikák közé tartozhat például a legjelentősebb nemzetközi NGO-k beleszólása annak meghatározásába, hogy a globális vagy egy adott helyi gondolati- és beszédtérben melyik problémák kerülnek előtérbe. A gond itt abban rejlik, hogy ezek a befolyásos szervezetek gyakran politikai vagy bürokratikus szempontok alapján döntenek el, hogy milyen témák vagy kezdeményezések mellett vetik be figyelemre méltó képességüket az eszmei- és beszédtér uralására, illetve a formális politika nyomás alá helyezésére. Ahogy az is értelmezésre szorul, hogy a politikát aktívan befolyásolni kívánók körének kitágításával, a civil társadalom megerősödése, amihez a közösségi média felemelkedése nagyban hozzájárult, miként vett részt a nyugati társadalmak és politika polarizáltabbá és feszültebbé válásában.

Konklúzió

„Az angol nép szabadnak hiszi magát, de nagyon téved; csak a parlamenti választások idején szabad, s ezek befejeztével ismét szolgaságban él. Ha tekintetbe vesszük, hogy e rövid idő alatt miként él a szabadságával, úgy meg is érdemli, hogy újból elveszítse” -írja Rousseau a Társadalmi szerződésben. A civil társadalom bizonyos körülmények között akár előrelépést is jelenthet abban, hogy Rousseau diagnózisa ne legyen igaz egy demokráciára és az adott rendszer több legyen, mint az emberi szabadság pillanatnyi fellángolása néhány évenként. Ennek magyarországi eléréséhez, többek között egy a társadalom számára befogadható civil társadalomkép kialakítása és prezentálása lenne szükséges, ami a jelen hazai, nyugati és nemzetközi politikai helyzetet figyelembe véve, csakis a nyugati civil társadalmi modell kritikus megközelítésével válhat sikeressé. A nyugati példa figyelmen kívül hagyása legalább akkora probléma lenne, mint annak vakon követése, hiszen ez a legkifejlettebb és legerősebb civil társadalmak tapasztalataiból levonható értékes következtetések mellőzését jelentené. Az egyik legfontosabb megválaszolandó kérdés az, hogy milyen feltételek tették lehetővé Nyugaton, hogy a formális politika látszólag csökkentse hatalmát a civil szereplők bevonásával.

Végül pedig a társadalomnak is készen kell állnia egy erős és sikeres civil társadalom kialakítására. Ahogy Rousseau is mondja, egy jól működő demokrácia által biztosított szabadságokkal élni kell és a megszerzett jogok mellett fel kell vállalni azokat a terheket és kötelezettségeket, amik a demokrácia fennmaradásához szükségesek. Erre az emberek nagy részének elsősorban a civil társadalmon belül adódik lehetősége. Felmerül a kérdés, hogy mint első lépés, a magyar társadalom hisz-e Tocqueville meglátásában, miszerint a demokrácia egyik erénye, hogy képes megváltozni és alkalmazkodni nehéz helyzetekben vagy a hazai társadalom inkább egy korábbi demokrácia és civil társadalom felfogáshoz ragaszkodik, ami a világ változásával nem biztos, hogy kielégítő megoldásokkal tud szolgálni.